

İnanç Turizminde Mekânsal Değişimin Ziyaret Motivasyonuna Etkisi: Ayasofya Cami Örneği*

The Effect of Spatial Change on the Visitor Experience in Religious Tourism: The Case of Hagia Sophia Mosque

Yavuz Selim DENİZ¹, Muharrem AVCI²

^{1,2} Kastamonu Üniversitesi, Turizm Fakültesi, Kastamonu

ORCID:

Y.S.D.: 0000-0002-1452-0408

M.A.: 0000-0002-0264-1181

Corresponding Author:

Yavuz Selim DENİZ

Email:

yavuz9500@gmail.com

Citation: Deniz, Y. S. ve Avcı, M. (2023). İnanç turizminde mekânsal değişimin ziyaret motivasyonuna etkisi: Ayasofya Cami örneği. *Journal of Humanities and Tourism Research*, 13 (3): 472-487.

Submitted: 07.06.2023

Accepted: 17.08.2023

Özet

Dünya üzerinde toplumların kültürel ve dini çeşitliliğine göre birçok yapı inşa edilmiştir. Bu yapılardaki motif ve işlemler yapıların birbirinden ayırt ediciliğini belirlemiş, medeniyetlerin tanıklığını üstlenmiştir. Anadolu coğrafyası, bilinen tarihten beri zengin kültür yapısı ile ön plana çıkmaktadır. Sümerlerle başlayan modern insanlık çağı Bizans, Selçuklu ve Osmanlı'nın dini ve mimari eserleri ile son safhasına ulaşmıştır. Bu eserlerden biri olan Ayasofya Cami Bizans döneminde katedral olarak kullanılmıştır. Fatih Sultan Mehmet' in Konstantinopolis'i fethetmesi ile camiye çevrilen yapı Cumhuriyet Döneminde dinler arası ihtilafı yok etmek için müzeye çevrilmiştir. Neredeyse 80 yıldır müze statüsünde bulunan Ayasofya Temmuz 2020'de cami statüsü almıştır. UNESCO, Dünya Kültür Mirası Listesinde bulunan Ayasofya'nın konumunun gözden geçirileceğine dair açıklamada bulunmuştur. Bu çalışmada inanç turizmi açısından Türkiye'nin öne çıkan değerlerinden biri olan Ayasofya'yı müze ve cami iken ziyaret eden 40 kişi ile görüşülmüştür. Araştırmanın amacı katılımcı görüşleri ile alınan veriler ışığında Ayasofya'nın müze ve cami statüsündeki durumları göz önüne alınarak ziyaretçilerin elde ettiği ziyaret deneyimini ölçmek ve anlamaktır. Veriler yarı yapılandırılmış görüşme tekniği kullanılarak toplanmış, betimsel analiz tekniği ile karşılaştırmalı olarak yorumlanmıştır. Araştırmanın sonucuna göre ziyaretçilerin, Ayasofya müze statüsünde iken daha fazla ziyaret deneyimi elde ettikleri tespit edilmiştir. Bunun yanında Dünya Kültür Mirası Listesinden çıkarılma tartışmalarının haksız ve yersiz bir hamle olduğu ortaya çıkarılmıştır.

Anahtar Kelimeler: İnanç Turizmi, UNESCO, Dünya Kültür Mirası, Ayasofya

Abstract

Many buildings have been constructed around the world according to cultural and religious diversity of communities. Motifs have distinguished of these structures from each other, they have taken on the witness of civilizations. The Anatolian, has been coming to the fore with its spectacular cultural structure since known history. The modern humanity began with the Sumerians, has reached its final stage with the religious and architectural works of the the Byzantium, Seljuk's, the Ottoman's. One of these buildings, the Hagia Sophia Mosque, was used as a cathedral during the Byzantium. The building, which was turned into a mosque

*Bu çalışma 15 Mart-18 Mart 2023 tarihleri arasında gerçekleşen Kıtalararası Turizm Yönetimi Kongresinde (MTCN) sözlü bildiri olarak sunulmuştur.

after Fatih conquered Constantinople, was turned into a museum to eliminate the interreligious conflict during the Turkey. Hagia Sophia, which has been in the status of a museum for virtually 80 years, was turn over from status of a museum in July 2020. UNESCO has made a statement that the location of Hagia Sophia, which is on the World Cultural Heritage List, will be revised. In this research, 40 people who visited the Hagia Sophia Mosque, which is one of the prominent values of Turkey in terms of religious tourism, were interviewed. The aim of the research is to measure and understand the visit experience obtained by visitors according to the status of Hagia Sophia as a museum and mosque. The data were collected using semi-structured interview technique and interpreted comparatively with descriptive analysis technique. According to the results of the research, it has been determined that visitors get more visiting experience while Hagia Sophia is in the status of a museum. In addition, it has been revealed that the discussions about being revised from the World Cultural Heritage List are an unfair and unwarranted move.

Keywords: Religious Tourism, UNESCO, Word Cultural Herigate, Hagia Sophia

1. GİRİŞ

UNESCO, çatısı altındaki üye devletlerin sınırları içerisinde inşa edilmiş tarihi yapıları, gelenek ve görenekleri koruma altına almaktadır (Oğuz, 2013: 30-32). Bu yapılar ve kültürler taşınabilir ve taşınmaz türüne göre somut ve somut olmayan kültürel miras olmak üzere 2 kategoriye ayrılmakta ve sürdürülebilirliklerinin sağlanması amaçlanmaktadır (Öncü, 2021: 904). Günümüz yaşam şartlarının getirdiği teknoloji, sanayi ve kültürel değişimler bazı mirasların korunmasında kolaylık sağlamakta iken kimi zaman yapı ve kültürel çevrenin geri dönüşsüz bir biçimde tahrip olmasına sebebiyet vermektedir (Akkaya ve Tolacı, 2021: 92). Hâlbuki UNESCO'nun amaçlarından biri olan çevre, doğa ve yapı birlikteliğinin beraber sürdürülmesi amacı bu yüzden sekteye uğrayabilmektedir (Akyıldız ve Olgun, 2020: 232).

Araştırmada ele alınan Ayasofya Cami, günümüzde İstanbul'un Fatih ilçesi sınırları içerisinde yer almaktadır. Doğu Roma İmparatorluğunun II. Mehmet tarafından fethinden sonra Türklerin hüküm sürmeye başladığı topraklarda, Ayasofya katedral görevi görmekte idi. I. Dünya Savaşından sonra İngiliz, Rus ve Yunan Devletlerinin Ayasofya'yı katedrale çevirme arzusunun sona erdirmesi için Türkiye Cumhuriyeti Devleti tarafından Ayasofya müzeye dönüştürülmüştür (Çekiç, 2022: 405).

Bu araştırmada Temmuz 2020'de tekrar cami statüsü alan Ayasofya'nın, müze ve cami statüsü göz önüne alınarak, inanç turizmi paralelinde ziyaretçilerin elde ettikleri ziyaret deneyimleri ölçülmüştür. Araştırma kapsamında Ayasofya'yı müze ve cami statüsünde iken ziyaret eden 40 kişi görüşülmüştür. Katılımcıların Ayasofya'nın Dünya Kültür Mirası Listesinden çıkarılması tartışmasına dair düşünceleri alınmış ve değerlendirilmiştir.

2. KAVRAMSAL ÇERÇEVE

İnanç turizmi, klasik turizm getirilerinden ekonomik fayda haricinde bireylere öz bilinç, inanç ve kültür farkındalığı kazandıran, bilinen en eski turizm çeşididir denilebilir. Eski çağlarda ilk inanç turizmi niteliğindeki seyahatler Yahudi, Hristiyan ve Müslüman toplumların kutsal beldesi olan Kudüs'e yapılmıştır (Besant ve Palmer, 2022: 25).

Genel tanımı itibariyle inanç turizmi, dinlerin kutsal kabul ettiği mabetleri ziyaret ederek konaklama, yiyecek içecek faaliyetlerine katılma hareketleri ile gelişen bir turizm çeşididir (Kervankıran, Eryılmaz, 2017: 277). Ancak inanç turizmi yalnızca yeme-içme ya da vakit geçirme gibi rekreasyonlardan ibaret görülmemelidir. Kutsal mabetleri ziyaret etmekle beraber kültürlerarası etkileşimi, dinler arası deneyimi elde etmek inanç turizminin faydaları arasındadır. Bununla birlikte inanç turizmi empati, hoşgörü, iç disiplin geliştirici aktivitelerden yoga, meditasyon gibi uygulamaların çıkış noktası niteliğindeki kutsal mekânları da kapsamaktadır (Moscarelli vd., 2020: 5). İnanç turizminin somut ve somut olmayan kültürel miraslar üzerinde

oldukça olumlu etkileri vardır. Atıl durumda ya da kaybolmak üzere olan inanç, mit ve tarihi alanların gün yüzüne çıkmasına olanak sağlamaktadır (Jimura, 2011: 288-296).

Günümüzde inanç turizmi açısından en çok turist çeken destinasyonlardan biri olduğu bilinen Ayasofya'nın inşa edildiği Konstantinopolis M. S. 400'den sonra Kudüs'ün ardından en kutsal bölge haline gelmiştir. Hac vazifesini yerine getirmek amacı ile aylar süren yolculuklar yapan Ortodoks hacı adaylarının rotası Bizans'tan geçmiş, Ayasofya Katedrali de bu dönemde kutsallık kazanmaya başlamıştır (Carr, 2023: 310).

2.1. Ayasofya'nın Tarihteki Yeri ve Önemi

Ayasofya, dönemin mimari anlayışının ötesinde inşa edilmiş dünyanın en harikulade yapılarından biridir (Schibille, 2016: 13). Ortodoks ve Katolik Hristiyan âlemi için döneminin en büyük kilisesi unvanını taşımıştır (Weisbord, 2022: 1). 1'inci Ayasofya ya da Azize Sophia Kilisesi'nin yapımı II'nci Konstantin dönemine tekabül eden 361 yılında tamamlanmıştır. Ekim 415 yılına gelindiğinde Byzantium patriği Aziz İoannis Hrisostomo'nun İmparator Arcadius ile ilişkisinin bozulması ile ortaya çıkan iç isyanlar sonucunda büyük ölçüde tahrip olan Azize Sophia Kilisesi'nin yeniden inşasına başlanmıştır. Bu kilise Aralık 532 yılına kadar 2'nci Ayasofya olarak bilinmek üzere tarihe geçmiştir.

Günümüze kadar gelmeyi başarmış 3'üncü Ayasofya'nın yapımına, I. Justiniaus'un imparatorluğu döneminde çıkan halk ayaklanmasının sonucunda karar verilmiştir. Nika Ayaklanması olarak bilinen isyan kısa sürede şehrin her tarafına yayılmış, hastaneler, evler ateşe verilmiş; Justiniaus'un sarayı da bu olaylardan etkilenmiştir. İsyanın 532 yılının ortalarında bastırılmasının ardından kentin mimarisinde ortaya çıkan bilançonun oldukça ağır olduğunu gören İmparator, harap haldeki meskenlerin yeniden imarına karar verdikten sonra ilk olarak Ayasofya'nın restoresine başlanmıştır (Cormack, 2022: 509). Aralık 537'de yapımı tamamlanan 3.cü Ayasofya, o dönemlerde "Megale Eklesia"¹ ve "Sophia"² adları ile anılmıştır (Theoulakis, 1993: 50). Konstantinopolis stratejik konumu, mimari yapıları ve tarihçesi nedeniyle birçok devlet tarafından fethedilmeye çalışılmıştır.

2.1.1. Türklerin Konstantinopolis'i Fethetmesi ve Ayasofya'nın Durumu

Selçukluların fiilen ortadan kalkması sonucu oluşan iktidar boşluğundan meydana gelen lider arayışı Osman Bey'in liderlik karizması ile son bulmuştur (Agoston, 2021: 24). Osmanoğulları'nın Anadolu'ya hâkimiyeti Bizanslılar ile yapılan Koyunhisar Savaşı ile başlamış, üstelik bu savaş ile ilk Bizans- Osmanlı teması gerçekleşmiştir (Ágoston, a.g.e, 24-25). 1359 yılında babası Orhan Gazi'den sonra tahta geçen I. Murat, Balkanlar'ın Bizans'ın önemli bir kapısı olduğu kanaatine varmış, Konstantinopolis'in ticaret merkezi Adrianopolis kentini fethetmiştir (Brett-Crowther, 2012:12). Balkan fetihlerinin devam ettiği yıllarda Kosova, I. Murad tarafından zapt edilmiş, bölgede Türk hâkimiyetine direnen unsurlar kırılmıştır. Ancak I. Murad'ın muharebe alanında Miloş Obiliç tarafından şehit edilmesi tahta I. Bayezid'in çıkması ile sonuçlanmıştır (Erdoğan, 2020: 894). Bayezid ilk iş olarak Anadolu'da Osmanlı Beyliği'nin kesin hâkimiyetini sağlamış, ardından Bizans'a yönelmiştir (İnalçık, 1992: 232). Osmanlı topraklarının çevrelediği Doğu Roma, adeta bir ada parçası gibi kalmış; imparator Osmanlıların kendisinden istediği yüklü vergileri ödemek zorunda kalmıştır (Ercan, 1991: 372). Ekonomik anlamda zor günler geçiren Bizans'ı fethetmekte kararlı olan Bayezid, Karadeniz'den Bizans'a, oradan da Avrupa'ya gidecek erzak ve askeri yardım gemilerinin geçişini

¹ Ayasofya'ya verilen ilk addır. Büyük Kilise ya da Büyük Meclis, Büyük Toplanma Alanı gibi anlamlara tekabül etmektedir.

² Sophia ya da Türkçe söylemi ile Sofya. Yunanca Bilgelik, sevgi anlamına gelmektedir. Kimi araştırmacılar bu adlandırmanın verilme nedenini İsa Peygamber'e dayandırmaktadır. Bu bakış açısına göre; Ayasofya'nın inşası Tanrı'dan gelen bilgelik ve Hz. İsa'ya duyulan sevgi ile tamamlanmıştır.

engellemek amacıyla bir kale³ inşa ettirmiştir. Bu stratejik hamle ile devletin ve halkının durumu iyice kötüleşen İmparator Manuel, hâlihazırda kuşatma hazırlıklarını tamamlayan ⁴Bayezid ile anlaşmaya vararak kuşatmanın kısmen kaldırılmasını sağlamıştır. (Başar, 2019: 389). 1391 yılından 1401 yılına kadar aralıksız süren Türk ablukası Yıldırım Bayezid'in Timurlulara karşı kaybettiği Ankara Savaşı ile kalkmış ve devlet Fetret Devrine girmiştir (Harris, 2018: 190).

Osmanlı Devleti, buhranlı geçen Fetret Dönemi'nden sonra II. Mehmed (Fatih) devrinde imparatorluk haline gelmiştir (Kastritsis, 2022: 288). Ancak kuşatmanın başarıyla sonuçlanmasının önünde birkaç önemli engeller görülmüştür. Birincisi İmparator XI. Konstantinos Galata Kulesi'nden karşı hizaya kadar, gemilerin Haliç'ten geçişini engellemek amacı ile Venedikli Bartalomeo Soligo adında Venedikli bir mühendise zincir yaptırıp, baştanbaşa gerdirmiştir (Eyice, 1993: 34). Bir tarafı sur bir tarafı denizle çevrili kenti donanma olmadan almak mümkün değildir. II. Mehmet yaklaşık 70 gemiyi, bugünkü Kasımpaşa üzerinden Haliç'e indirmiş, böylelikle aşılmaz denilen boğaz engeli geçilmiştir (Beydilli, 2013:145). Surlar ise Lağımcılar Birliği adı verilen tünel kazıcılar ve her biri 540 kilo ağırlığındaki Şahi Topları⁵ ile yıkılmıştır (Schlumberger, 2005: 91). 6 Nisan 1453'te başlayan kuşatma 29 Mayıs 1453 tarihinde Türklerin zaferi ile sonuçlanmıştır. Böylece II. Mehmet, Fatih, Kayzer-i Rum, Son Roma İmparatoru olarak anılmış; Ayasofya'ya ve Ortodoks Hristiyan halkına gösterdiği adalet, hoşgörü ile takındığı tavır ile kısa sürede sevilen ve sayılan bir İmparator olmuştur (Ortaylı, 2006: 63).

2.1.2. Cumhuriyet Döneminde İstanbul ve Ayasofya

I. Dünya Savaşı'nın sonunda Anadolu'nun Doğu Anadolu ve Akdeniz Bölgelerini Ermeniler, Ege ve Karadeniz Bölgelerini Yunanlar⁶ ve Rumlar, İstanbul'u⁷ ise İngilizler işgal etmiş, bu şehirlerde askeri üs kurmuşlardır (Bayraktar, 2007: 143-147). 31 Ekim 1918 tarihinde imzalanan Mondros Ateşkes Antlaşması ile Osmanlı İmparatorluğu itilaf devletlerince fiilen sona erdirilmiştir (Pomiankowski, 1990: 139). Yeni Türk Devleti'nin sınırlarının çizildiği Misak-ı Milli meselesinden 1 sene sonra, İngiliz- Anglikan Kilisesi yöneticilerinin de bulunduğu toplantıda, Ayasofya'nın tekrar kiliseye çevrilmesi kararına varılmıştır (Çekiç, 2022: 403). Hatta bu kararın Paris Barış Konferansı'ndan sonra gerçekleşmesi için Türk hükümetine baskı yapılmasına, Ayasofya'nın, fetihten bu yana sözde inançsal zulüm altında olan Rumlara verilmesi gerektiği kararlaştırılmıştır (Çekiç, a.g.m., 404). Ardından İngiliz Devleti'nin Müttelik Yüksek Komiserlerince düzenlenen 4 maddelik karar doğrultusunda Türk topraklarının güvenliği, Milli Mücadele'ye katılan halkın tutumları vb. nedenlerden dolayı İstanbul 16 Mart 1920'de geçici olmak kaydıyla işgal edilmiştir

³ I. Bayezid'in yaptırdığı bu kale, günümüzde Güzelcehisar ya da Gözlücehisar olarak bilinmektedir.

⁴ Bayezid, boğazdan gelebilecek olası bir düşman saldırısına karşı Anadolu Hisarı'nı inşa ettirmiştir. Hisarın tam anlamıyla kullanılması ancak II. Mehmed zamanında gerçekleşmiştir. Fatih, İstanbul'u kuşattığında Anadolu Hisarı'nın karşısına Rumeli Hisarı'nı inşa ettirmiş; boğazın güvenliğini güçlendirmiştir.

⁵ Tarihçilere göre İstanbul'un Fethi'nde kullanılan Şahi Topları, o zamana kadar yapılan en kuvvetli askeri araçtır. Bizanslı tarihçiler, daha önce karşılaşmadıkları bu teknoloji karşısında büyülenerik "Düşman, kaya büyüklüğünde mermi atıyordu." ifadesini kullanmıştır. Bknz. Pertusi, A. (2006). İstanbul'un Fethi, C.2, Mahmut Şakiroğlu, (Çev.) İstanbul Fetih Cemiyeti Yayınları.

⁶ Mondros Ateşkes Antlaşması'nın imzalandığı 1918 senesinin Ekim ve Kasım ayları Osmanlı Mebusan Meclis üyeleri arasında gerginliğe neden olmuştur. Mebuslar Kasım ayında ivedilikle bir araya gelmiş; Mondros Ateşkes Antlaşmasını imzalamak için İstanbul'a gelen Fransız ve İngiliz komutanlarının Bab-ı Ali'nin isteklerine karşı duyarsız kalmasını protesto etmiştir. Türk cephesinde bu olaylar yaşanırken, gayri müslim toplum İtilaf Devletlerinin İstanbul'a gelişini kutlamak amacıyla sokaklara dökülmüş, zafer naraları atmıştır.

⁷ İtilaf Devletlerinden İngiliz ve Yunan donanmaları antlaşmanın imzalanmasından kısa bir süre sonra İstanbul'a gelmiştir. Kentin olası bir işgaline karşı önlem almak isteyen hükümet, önce İstanbul'da yaşayan gayri Müslimlerin silahlanıp sokağa dökülmesine, işgali hızlandırmasına karşın zapt edilmesini istemiştir. Bu amaç doğrultusunda İngiliz Amiral Arthur Gouch Calthorpe ile iletişime geçilmiş, ancak herhangi bir sonuç alınamamıştır.

(Armaoğlu, 1998: 479). Bahsi geçen işgalden 6 ay sonra yani 10 Ağustos 1920'de İtilaf Devletleri ile Sevr Antlaşması imzalanmıştır.

Sevr ile birlikte sadece İstanbul ya da Ayasofya değil; bütün Anadolu işgale açılmıştır (Şimşir, 1989: 337-338). Kasım 1920'de Türk Düzenli Ordusu'nun kurulması ile başlayan Kurtuluş Savaşı, Türk halkının mutlak ve olağanüstü zaferi ile sonuçlanmıştır. İstanbul Hükümetince imzalanan Sevr Antlaşması bozulmuş, yerine Türk milletinin ve devletinin birlik ve bütünlüğünü garanti altına alan Lozan Barış Antlaşması imzalanmıştır (Bozkurt, 2003: 496). 2 Nisan 1923'te TBMM Hükümeti'nin yayınladığı 3 maddelik emir ile Ayasofya'ya yapılacak yerli/yabancı turist ziyaretlerine ilişkin kurallar çerçevesi düzenlenmiştir. Bu maddelerin içeriğine göre; turistler, Ayasofya'yı yalnızca nöbetçi subayların nezaretinde ziyaret edebilecektir ve Ayasofya'nın kiliseye çevrilmesi yönünde propaganda yapılması halinde müdahale edilebilecektir (Akan, 2020: 317).

Bakanlar Kurulu 1 Ağustos 1926'da Ayasofya'nın tadilata alınması kararına varmıştır. Mimar Kemaleddin öncülüğünde, başta pencere ve pervazların onarıldığı bilinmektedir (Akan, a.g.m., 318). Aynı yıl caminin temelleri üzerine yapılan incelemeler, yapının bir kaya üzerinde olduğunu ortaya koymuş, ivedilikle temel sağlamlaştırma, yağmur birikintilerini önlemek için alt yapı düzenlemeleri yapılmıştır (Dirimtekin, 1960:10).

Fatih döneminde camiye çevirmesiyle, fetihten önce Hristiyan dünyasının simgesi olan Ayasofya, I. Dünya Savaşı'nda İtilaf Devletlerince tekrar kiliseye dönüştürülmek istenmiştir. Bu durum her ne kadar Kurtuluş Savaşı'ndan sonra kesin olarak sonlanmış olsa da, Mustafa Kemal Atatürk'ün emri ile 24 Kasım 1934'te müzeye çevrilmiştir (Ahunbay, 2017:14). Bu karar Ayasofya'nın üzerine atfedilen teolojik ve dogmatik görüşlerin kalkmasını sağlarken, yapı üzerinde daha çağdaş ve bilimsel düşünmenin önü açılmıştır (Naz, 2021:223). Böylelikle başta İngilizler olmak üzere Ortodoks Hristiyan dünyası için adeta takıntı haline gelen mabet, tamamıyla Türkiye Cumhuriyeti Devleti aidiyetine girmiş, mezhepsel ve dinsel çatışmaların önüne geçilmiştir (Arıboğan, 2020: 32).

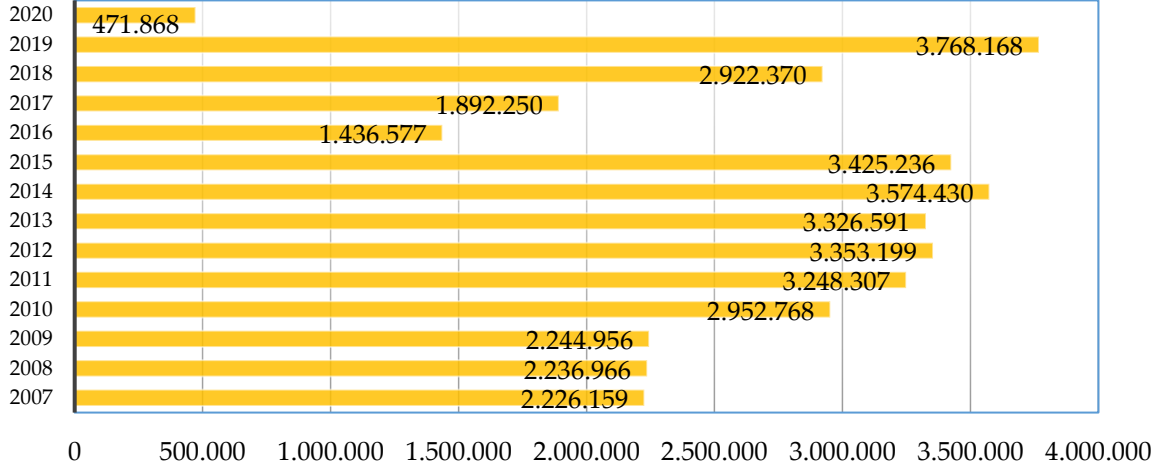
2.1.3. Günümüzde Ayasofya'nın Tekrar Camiye Dönüştürülmesi

UNESCO'nun 1972 yılında kabul ettiği Dünya Kültürel ve Doğal Mirasının Korunmasına Dair Sözleşme doğrultusunda, üstün ve evrensel düzeyde önem taşıyan kültürel ve doğal alanlar koruma altına alınmıştır (UNESCO, 1972). Türkiye Cumhuriyeti Devleti 1982 yılında taraf ülke olmuş; ilgili sözleşmenin Türkiye kapsamında İstanbul başlığı altında Ayasofya, Topkapı Sarayı, Süleymaniye Camii, Sultan Ahmet Camii, Şehzade Mehmet Camii, Zeyrek Camii, Konstantinopolis Surları UNESCO Dünya Miras Listesi'ne alınmıştır (T.C Resmi Gazete, 1983).

10 Temmuz 2020 tarihinde Türkiye ve Ayasofya Müzesi için önemli bir adım atılmıştır. Danıştay 10' uncu Daire Başkanlığında yapılan duruşmada Ayasofya'nın camiye çevrilmesinin mümkün olamayacağı kararı çıkmış; buna rağmen 10 Temmuz 2020'de yayımlanan 2729 numaralı cumhurbaşkanı kararı ile Ayasofya Diyanet İşleri Başkanlığı'na devredilmiştir (BBC, 2020). Neredeyse 86 yıldır müze statüsünde olan Ayasofya, tekrar camiye dönüştürülmüştür. Ancak bu karar muhalefet kanadında tepkiye gördüğü gibi UNESCO tarafından da hoş karşılanmamış, tamamen duygusal hareket edildiğinin vurgusu yapılmıştır (Niedzwiedz ve Baraniecka-Olszewska, 2021: 2). UNESCO Başkanlığından Reuters Ajansı'na şu demeçler verilmiştir: "Dünyada eşi benzeri olmayan, Müslüman ve Hristiyan dönemlerinin başyapıtı bir eserin evrensel değerine zarar verilmesinden kaygı duyuyoruz. Dünya Miras Listesi'nde bulunan bir yapının, statüsü değiştirilmeden önce alınan karar UNESCO'ya bildirmelidir. Bu tür eylemlerin hukuki sorumlulukları ve yaptırımları vardır. Ayasofya'nın Dünya Miras Listesindeki durumu da gözden geçirilecektir." (Euronews, 2020).

İnanç Turizminde Mekânsal Değişimin Ziyaret Motivasyonuna Etkisi: Ayasofya Cami Örneği

Günümüzde gelinen noktaya bakıldığında, Ayasofya'nın camiye statüsüne alınmasından sonra turist sayısının bir hayli düştüğü, bunun yanı sıra camiye girişte ücret alınmadığı için ülke ekonomisine herhangi bir katkısının olmadığı söylenebilir. Kültür ve Turizm Bakanlığı'ndan elde edilen verilere göre; Ayasofya'yı son 13 yılda toplam 37.079.845 kişi ziyaret etmiştir. Grafik 1 incelendiğinde müzenin cami statüsüne alındığı 2020 yılı temmuz ayına kadar gelen ziyaretçi sayısının 471. 868 olduğu görülmektedir. Bunun yanında en çok ziyaretçinin 2019 yılında geldiği anlaşılmaktadır.

Grafik 1. 2007-2020 Yılları Arasında Ayasofya'ya Gelen Turist Sayıları

Kaynak: Kültür ve Turizm Bakanlığı, İstanbul Turizm İstatistikleri Raporu. (Yazar Tarafından Hazırlanmıştır.)

3. YÖNTEM

Bu araştırmada nitel araştırma yöntemlerinden yarı yapılandırılmış görüşme yöntemi kullanılmıştır. Görüşme yöntemi, katılımcıların kendilerine yöneltilen sorulara verdiği cevapların yerinde ve anlık alınmasını sağlamaktadır (Ruslin vd. 2022: 19). Bu yöntem sayesinde bireylerin anlık duygu ve düşüncelerine erişim sağlanarak sonuçtan ziyade konu ile ilgili düşüncelerinin elde edilmesi kolaylaşmaktadır (Belina, 2022: 4). Bu araştırma kültür turizmi, inanç turizmi, kültürlerarası ilişkiler, dinler tarihi, tarih, sosyoloji, arkeoloji ve sanat tarihi bilim dalları ile özdeşleştirildiği için, çalışmanın literatüre ciddi bir katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

Bu araştırmanın amacı Ayasofya'nın cami statüsüne alınmasının turistlerin ziyaret motivasyonuna olumlu ya da olumsuz etkisini açığa çıkarmaktır. Araştırmanın evren ve örneklemini İstanbul ili oluşturmaktadır. Araştırmaya katılacak kişi sayısı 40 olarak belirlenmiş, katılımcılara kolay örnekleme yöntemi kullanılarak ulaşılmıştır. Veriler Google Formlar aracılığı ile 28 Ocak 2023- 12 Şubat 2023 tarihleri arasında toplanmış, betimsel analiz tekniği ile karşılaştırmalı olarak yorumlanmıştır. Katılımcılar, etik kurallar göz önünde bulundurularak 1'inci Katılımcı 2'nci Katılımcı, 12'nci Katılımcı, 13'üncü Katılımcı olarak kodlanmış, alınan cevaplar hikâyeleştirme ve doğrudan anlatım yolu ile aktarılmıştır.

Katılımcılara demografik ölçek hariç 3 ana başlık altında 10 soru yöneltilmiştir. İlgili ölçeğin I'inci bölümünde katılımcıların seyahat tercihleri ve seyahat etmeye motive eden etmenler sorulmuştur. II'nci bölümde katılımcıların Ayasofya'yı ziyaret ettikleri göz önünde bulundurularak, yapının fiziksel durumlarına dair kişisel düşünceleri alınmış, cevaplar anlatımın basitleştirilmesi adına 5'li likert ölçeği halinde sunulmuştur. III'ncü bölümde Ayasofya'nın UNESCO tarafından Dünya Kültür Mirası Listesinden çıkarılma tartışması ön plana alınarak, katılımcıların bu konuya dair ne düşündüğü tespit edilmeye çalışılmıştır.

4. BULGULAR

Tablo 1' de verildiği üzere katılımcıların 16'sı kadın 24'ü erkek, 18'i evli 22'si bekârdır. Statüleri şöyledir: 7'si özel sektör çalışanı iken 2'si okul müdürü, 7'si öğrenci, 2'si ev hanımı, 8'i öğretmen, 9'u akademisyen 2'si devlet memuru, 3'ü emekli ya da çalışmamaktadır. Katılımcıların, 1'i 4500-6900 TL, 2'si 7900-8900 TL, 27'si 9000 TL ve üzeri gelire sahip iken; 10'unun gelirinin olmadığı tespit edilmiştir. Tablo 1'in devamında görüldüğü üzere katılımcıların 2'si ilköğretim, 1'i ortaöğretim, 4'ü önlisans, 15'i lisans, 9'u yüksek lisans ve 9'u doktora düzeyinde eğitimini tamamlamıştır.

Tablo 1. Katılımcıların Demografik Verileri

		f	%			f	%
Cinsiyet	Kadın	16	40	Medeni Durum	Evli	18	45
	Erkek	24	60		Bekâr	22	55
		f	%			f	%
Statü	Özel Sektör Çalışanı	7	17,5	Statü	Öğretmen	8	20
	Okul Müdürü	2	5		Akademisyen	9	22,5
	Öğrenci	7	17,5		Devlet Memuru	2	5
	Ev Hanımı	2	5		Emekli/Çalışmıyor	3	7,5
		f	%			f	%
Gelir Düzeyi	4500-6900	1	2,5	Eğitim Durumu	İlköğretim	2	5
	7900-8900	2	5		Ortaöğretim	1	2,5
	9000 ve üzeri	27	67,5		Önlisans	4	10
	Geliri Yok	10	25		Lisans	15	37,5
					Yüksek Lisans	9	22,5
					Doktora	9	22,5

Seyahat motivasyonu itici ve çekici güç olarak bilinen 2 ana faktörden oluşmaktadır. İtici güç kişiyi seyahat etmeye teşvik etmekte iken çekici güç bütün olarak destinasyonların iç ve dış özelliklerinin insanların zihninde oluşturduğu etkiyi açıklamaktadır. Tablo 2'de "Ziyaret Niyetine Etki Eden İtici ve Çekici Güçler" başlığına göre katılımcılardan 20'si "Önceden Ziyaret Edenler", 10'u "İnternet Siteleri", 12'si "Sosyal Medya", 7'si "TV Programları" 18'i "Belgesel ve Filmler", 3'ü "Merak Etme" itici-çekici gücünün ziyaret niyetini etkilediğini belirtmiştir.

Kişilerin bir yerden başka bir yere seyahat etmeden varacaklara destinasyonun fiziksel, kurumsal vb. özelliklerine göre plân yaptıkları bilinmektedir. Turist olarak nitelendirilen bu kişiler, bireysel, grup ya da yakın çevreleri ile seyahat etmektedir. Tablo 2'de verildiği üzere 27 katılımcı "Aile ve akrabalarım ile", 15 katılımcı "Arkadaşlarım ile", 5 katılımcı "Yalnız", 2 katılımcı ise "Grup ile" seyahat etmeyi tercih etmektedir.

Tablo 2. Katılımcıların Seyahat Etme Tipi ve Ziyaret Niyetine Etki Eden İç ve Dış Motivasyonlar

İtici ve Çekici Güçler	Katılımcı No	Seyahat Tipi	Katılımcı No
Çevremdeki insanlar (Önceden ziyaret edenler)	1, 3, 7, 9, 11, 12, 13, 15, 16, 18, 20, 21, 23, 24, 25, 29, 34, 35, 36, 40	Yalnız	7, 14, 20, 28, 40
İnternet siteleri	1, 7, 8, 15, 16, 20, 25,32, 34, 37,	Grup ile (Paket tur)	2, 25
Sosyal medya	1, 3, 6, 7, 8, 15, 20, 22, 24, 25,31, 40	Aile ve akrabalarım ile	3, 4, 5, 6, 7, 8, 9, 10, 11, 12, 13, 16, 18, 21, 23, 24, 25, 26, 29, 30,31, 33, 34, 36, 37, 39, 40
TV Programları	1, 4, 6, 20, 30, 34, 39,	Arkadaşlarım ile	1, 3, 8, 15, 16, 18, 22, 24, 25, 27, 31, 32, 35, 38, 40
Belgesel ve Filmler	1, 2, 4, 5, 6, 7, 9, 10, 15, 19, 20, 25, 26, 27, 30,32, 34, 38		
Merak Etme	14, 17, 28		

Psikoloji biliminde önemli bir yere sahip olan motivasyon kavramı, araştırmacılar tarafından arzu ve isteklerin karşılanması ifadesi ile tanımlanmıştır. İnanç turizminde, genel geçer tanımlar dışında ziyaret deneyimini etkileyen motivasyon faktörüne memnuniyet, sadakat ve motif etkenleri de eklenmiştir (Hassan vd., 2022: 2). Tablo 3' de verilen başlıklar, içsel motivasyonu yani birer itici gücü temsil etmektedir.

Buna göre katılımcıların 9' u "Tanrı'ya Yaklaşmak", 20'si "İç huzuru aramak", 1'i "Ayinlere katılmak", 23'ü "Merak Etme", 3'ü "Hacı olmak", 2'si "Dinleri başladığı yerden anlamak," 7'si "Kalbimden inancım ile ilgili şeyleri anlamak", 6'sı "Kutsal kitaplarda geçen yerleri görmek" amacı ile seyahat ettiğini belirtmiştir.

Tablo 3. Katılımcıların İçsel Motivasyonları ile Ziyaret Niyetleri

Ziyaret Esnası İç Motivasyon	Katılımcı No
Tanrı'ya yaklaşmak	12, 15, 18, 20, 21, 22, 33, 36, 37
İç huzuru aramak	1, 2, 4, 5, 6, 7, 8, 9, 10, 11, 12, 13, 15, 18, 20, 21, 26, 29,32, 33
Ayinlere katılmak	3
Merak etme	3, 7, 8, 10, 11, 13, 14, 16, 17, 18, 19, 20, 24, 25, 27, 28, 30,31, 34, 35, 38, 39, 40
Hacı olmak	8, 12, 15
Dinleri başladığı yerden anlamak	1, 15,
Kalbimden inancım ile ilgili şeyleri anlamak	1, 3, 12, 15, 20, 23, 30
Kutsal kitapta geçen yerleri görmek	12, 15, 16, 20, 26, 31

Haziran 2020' de Türkiye Cumhuriyeti Devleti Hükümeti 85 yıldır müze statüsünde bulunan Ayasofya'yı cami statüsüne alarak Kültür ve Turizm Bakanlığı bünyesinden çıkarıp Diyanet İşleri Başkanlığına devretmiştir (Lixinski ve Tzevelekos, 2020: 1). Bu karar iç ve dış kamuoyunda büyük ses getirmiştir. Tablo 4'te katılımcı cevapları karşılaştırmalı olarak *Müze Statüsünde İken* ve *Cami Statüsünde İken* olmak üzere 2 başlık altında verilmiştir. Bu bölümde cevaplar yarı yapılandırılmış görüşme tekniğinin uygulanmasında sıkça kullanıldığı bilinen 5'li likert ölçeği ile yorumlanmıştır.

Soru 1. Yapının içi temiz, ferah ve bakımlı mıdır?

Ayasofya müze iken “Yapının içi temiz, ferah ve bakımlı mıdır?” sorusuna (Tablo 4) 31 kişinin olumlu cevap verdiği 6 katılımcının çekimser olduğu görülmektedir. Ancak 3 katılımcı Ayasofya’nın müze statüsünde iken bakımsız olduğunu düşünmektedir. Cami statüsünde iken içi temiz, ferah ve bakımlıdır görüşüne katılan 30 kişi olduğu, 4 katılımcının kararsız kaldığı 6 katılımcının da bu görüşe katılmadığı görülmektedir. Katılımcıların verdiği cevaplara göre Ayasofya’nın müze statüsünde iken daha bakımlı ve temiz olduğu sonucu ortaya çıkmaktadır.

Soru 2. Mozaikleri görünür biçimde halka açık mıdır?

Ayasofya’nın tarihteki yeri ve önemine ilişkin öne çıkan özelliklerinden biri çeşitli bölmelerinde özenle işlenmiş mozaiklerdir. Yapının kemerleri ve mozaikleri çeşitli yağmalar, savaşılar ve depremler neticesinde zarar görmüştür. Gerekli yenileme çalışmaları Bizans’tan Osmanlı’ya bütün yöneticiler tarafından özenle yapılmıştır (Witcher, 2022: 35). Ayasofya o denli değerli ve kutsal görülmüştür ki yapının kubbesi cennet, kemerleri hayati organlar, mozaikleri ise kalbi temsil etmiştir (Kolbutova, 2022: 221).

Tablo 4 incelendiğinde “Mozaikleri görünür biçimde halka açık mıdır?” sorusuna 29 kişi görünür, halka açık olduğunu belirtmiş, 8 kişi kararsız kalmış, 3 kişi ise bu görüşe katılmamıştır. Ayasofya, cami statüsüne geçtikten sonra 29 kişinin mozaiklerin görünür ve halka açık olduğu görüşüne katıldığı, 6 kişinin kararsız kaldığı, 5 kişinin de katılmadığı tespit edilmiştir. Verilen cevaplar incelendiğinde müze ve cami statüsünde olumlu görüş belirten katılımcıların eşit sayıda olduğu ortaya çıkarılmıştır.

Soru 3. Çevre kirliliği var mıdır?

Tsai’ye (2022) göre bir destinasyonun pazarlanabilmesi için turistlerin zihnine ve duyularına hitap etmek gerekmektedir. Örneğin turistlerin tekrar ziyaret niyetini açığa çıkaran imge duygusal bileşen olarak değerlendirilirken, bilişsel imge ise yalnızca bir izlenimden ibarettir. Öyleyse bir mekânın dış görüntüsü ya da ulaşılabilirliği ne kadar yüksek ise akılda kalıcılığı o denli fazla olmaktadır.

Tablo 4’te gösterildiği üzere Ayasofya müze statüsünde iken “Çevre kirliliği var mıdır?” sorusuna 23 kişi hayır, 7 kişi kısmen, 10 kişi evet cevabını vermiştir. Cami statüsü perspektifinden bakıldığında 26 kişinin hayır cevabı verdiği, 11 kişinin kararsız ya da çekimser kaldığı 3 kişinin ise olumsuz cevap verdiği görülmektedir. Verilen cevaplara göre, Ayasofya’nın hem müze hem cami statüsünde çevre kirliliği problemi olmadığı sonucuna varılabilir.

Soru 4. İçeride ve dışarıda gürültü var mıdır? Var ise ziyaret deneyiminizi olumsuz yönde etkilemekte midir?

Overtourism ya da aşırı turizm kalabalığın bölgeye verdiği zararı açıklayan bir kavramdır. Aşırı turizm nicel olarak ülke ekonomisine olağanüstü katkı sağlasa da kalabalık, destinasyona bir hayli zarar vermekte, çevre ve doğa sürdürülebilirliğini olumsuz etkilemektedir (Benner, 2019: 2). Bu duruma bağlı olarak ilerleyen süreçte yerel halk ve turist arasında ciddi çatışmalar yaşanmaktadır (García-Buades vd., 2022: 1).

Tablo 4 incelendiğinde “İçeride ve dışarıda gürültü var mıdır? Var ise ziyaret deneyiminizi olumsuz yönde etkilemekte midir?” sorusuna, müze statüsünde iken ziyaret deneyiminin etkilendiğini düşünen 14, kararsız 8, bu görüşe katılmayan 18 kişi olduğu ortaya çıkarılmıştır. Cami statüsüne alındıktan sonra ziyaret deneyiminin etkilenmediğini belirten 18 kişi vardır. Bu görüşün aksine ziyaretin olumsuz gerçekleştiğini belirten 18, kararsız 4 kişi olduğu anlaşılmıştır. Katılımcı görüşlerinden elde edilen sonuçlara göre, Ayasofya müze iken, ziyaretçilerin Ayasofya’ya yaptıkları

ziyaretin daha tatminkâr olduğu söylenebilir. Ancak cami statüsüne alındıktan sonra ziyaret deneyiminin azaldığının da altı çizilmelidir.

Soru 5. Girişler sorunsuz mudur? Ücret alınmaması sorun teşkil etmemekte midir?

Dünya üzerindeki bütün müzeler araştırma, öğrenme, öğretme, kültürel mirasa sahip çıkma, kültürlerarası diyalog kurma ve öz kültürü geleceğe aktarma prensibi üzerine kurulmuştur. Bu görevlerin yanı sıra, müzeler ekonomik kalkınmaya da önemli katkıda bulunmaktadır (Alfano vd., 2023: 98).

Ayasofya'nın statüsünün değiştirilmesinden sonra camiye girişlerde herhangi bir ücret talep edilmediği göz önüne alınarak; müze statüsünde iken girişler rahat ve sorunsuzdur görüşüne katılan 25, kararsız 7, bu görüşe katılmayan 8 kişi olduğu tespit edilmiştir. Cami statüsüne alındıktan sonra 16 kişinin girişte herhangi bir sorun yaşamadığını belirttiği, 6 kişinin kararsız cevabı verdiği, 18 kişinin ise aksini düşündüğü anlaşılmaktadır. Bu soruda elde edilen cevaplar doğrultusunda, Ayasofya Camine girişlerde ücret alınmamasının ekonomik, kültürel uzamda sorun teşkil edebileceği sonucuna varılmıştır.

Soru 6. Dini duygularınızı yoğun olarak hissetmekte misiniz?

Sojasi-Qeidari vd. (2023) göre destinasyon imajını etkileyen önemli faktörlerden biri ziyaret sırasında turistlerin zihninde oluşan ruhani duygu yoğunluğudur. Ayasofya müze iken dini duygularımı yoğun olarak hissediyorum cevabını veren 26, kararsız 8 kişi olduğu, 6 kişinin de olumsuz yaklaştığı tespit edilmiştir. Cami statüsüne alındıktan sonra 20 kişinin bu görüşü desteklediği, 10 kişinin kararsız, 10 kişinin katılmadığı görülmektedir. Elde edilen cevaplara göre, Ayasofya müze iken, katılımcıların ziyaret deneyimlerinin yüksek oranda olduğu söylenebilir. Bununla birlikte inanç turizminin gereği olarak dini duyguların tatmin edilmesi açısından, Ayasofya'nın cami statüsünde yeterli potansiyel gösteremediği de eklenebilir. Bu sonuçlar, aşırı turizm faktörüne de bağlanabilir.

Tablo 4. Katılımcıların Ayasofya'nın Müze ve Cami Statüsüne Göre Durumuna Dair Düşünceleri

İfadeler	Katılımcı No	İfadeler	Katılımcı No
<i>Müze Statüsünde İken</i>		<i>Cami Statüsünde İken</i>	
Yapının içi temiz, ferah ve bakımlı mıdır?			
Kesinlikle Evet	1, 4, 8, 9, 11, 18, 19, 22, 25, 27, 28,31, 34, 35, 36, 40	Kesinlikle Evet	1, 3, 4, 5, 6, 8, 9, 10, 15, 16, 18, 22, 24, 26, 28, 31, 33, 36,
Evet	2, 6, 7, 10, 14, 15, 16, 17, 20, 23, 24, 30, 32, 38, 39	Evet	7, 11, 12, 13, 14, 19, 20, 27,32, 37, 39, 40
Kısmen	3, 12, 13, 29, 33, 37	Kısmen	23, 25, 29, 30
Hayır	5	Hayır	35, 38,
Kesinlikle Hayır	21, 26	Kesinlikle Hayır	2, 17, 21, 34
Mozaikleri görünür biçimde halka açık mıdır?			
Kesinlikle Evet	1, 3, 4, 6, 7, 10, 11, 17, 18, 19, 25, 27, 28,31, 34, 35, 36, 38, 40	Kesinlikle Evet	4, 5, 6, 8, 9, 10, 11, 12, 14, 15, 18, 23, 24, 26, 27, 28, 29,31, 33, 36, 37, 38, 39, 40
Evet	13, 14, 15, 20, 22, 24, 30,32, 39	Evet	16, 19, 20, 22,32,
Kısmen	2, 8, 12, 16, 23, 29, 33, 37	Kısmen	1, 3, 7, 13, 25, 30
Hayır	5	Hayır	-
Kesinlikle Hayır	21, 26	Kesinlikle Hayır	2, 17, 21, 34, 35
Çevre kirliliği var mıdır?			
Kesinlikle Evet	1, 3, 9, 10, 18, 28	Kesinlikle Evet	2, 21, 34

Evet	2, 4, 14, 37,	Evet	-
Kısmen	7, 8, 12, 23, 29, 33, 39,	Kısmen	5, 7, 11, 19, 25, 29, 30,32, 35, 37, 38
Hayır	16,17, 20, 22, 35, 38, 40	Hayır	8, 12, 13, 20, 22, 23, 27, 39, 40
Kesinlikle Hayır	5, 6, 11, 13, 15, 19, 21, 24, 25, 26, 27, 30, 31, 32, 34, 36	Kesinlikle Hayır	1, 3, 4, 6, 9, 10, 14, 15, 16, 17, 18, 24, 26, 28, 31, 33, 36
İçeride ve dışarıda gürültü var mıdır? Var ise ziyaret deneyiminizi olumsuz yönde etkilemekte midir?			
Kesinlikle Evet	1, 4, 9, 10, 18, 27, 28, 33, 39	Kesinlikle Evet	1, 4, 7, 9, 10, 14, 17, 18, 28, 34
Evet	2, 6, 7, 15, 40	Evet	6, 8, 15, 19, 20, 25, 35, 40
Kısmen	3, 8, 14, 16, 17, 20, 29, 38	Kısmen	3, 5, 13, 29, 37
Hayır	5, 11, 19, 21, 22, 23, 35	Hayır	16, 30,32, 38
Kesinlikle Hayır	12, 13, 24, 25, 26, 27, 30, 31, 32, 34, 36	Kesinlikle Hayır	1, 2, 11, 12, 21, 22, 23, 24, 26, 27, 31, 33, 36, 39
Girişler sorunsuz mudur? Ücret alınmaması sorun teşkil etmemekte midir?			
Kesinlikle Evet	1, 3, 4, 6, 7, 9, 10, 15, 17, 18, 21, 25, 27, 28,31, 34, 35, 38	Kesinlikle Evet	1, 3, 4, 6, 7, 9, 10, 14, 17, 18, 27, 28, 34
Evet	2, 5, 8, 14, 16, 19, 22	Evet	19, 20, 22
Kısmen	13, 23, 29, 30,32, 33, 37,	Kısmen	2, 3, 13, 25, 35, 39
Hayır	11, 20, 24, 39,	Hayır	12, 24, 30,32, 33, 38
Kesinlikle Hayır	12, 26, 36, 40	Kesinlikle Hayır	2,11,12,16,21, 22,23,24,26,27,29,40
Dini duygularınızı yoğun olarak hissetmekte misiniz?			
Kesinlikle Evet	1, 2, 3, 4, 7, 9, 10, 11, 14, 15, 18, 27, 28, 34, 36	Kesinlikle Evet	9, 10, 14, 15, 18, 23, 24, 26, 28, 29, 33
Evet	6, 12, 13, 16, 20, 21, 22, 23, 25,32, 38	Evet	4, 6, 7, 8, 12, 16, 20, 22,31
Kısmen	17, 19, 30,31, 39, 40	Kısmen	3, 5, 13, 19, 21, 27, 30, 37, 39, 40
Hayır	8, 24, 35, 37	Hayır	2,32, 35, 38
Kesinlikle Hayır	5, 26, 29, 33	Kesinlikle Hayır	1, 11, 17, 25, 34, 36

Bu araştırmanın amacı çerçevesinde katılımcılara yöneltilen (Tablo 5) Ayasofya'nın Dünya Kültür Mirası Listesinden Çıkarılması Tartışması Hakkında Ne Düşünüyorsunuz? sorusuna 18 katılımcı "Yanlış ve gereksiz bir tartışmadır", 3 katılımcı "Ülkemize karşı yapılan yanlış ve taraflı bir hamledir" cevabını vermiştir. Tablo 5'in devamında 4 katılımcının "Şimdiki durumu göz önüne alındığında çıkarılması doğrudur", 7 katılımcının "Kültürel mirasımıza yapılan bir saygısızlıktır" cevabı verdiği görülmektedir.

Tablo 5. Ayasofya Caminin Dünya Kültür Mirası Listesinden Çıkarılması Tartışmalarına Yönelik Düşünceleri

Ayasofya'nın Dünya Kültür Mirası Listesinden Çıkarılması Tartışması Hakkında Ne Düşünüyorsunuz?	Katılımcı No
Yanlış ve gereksiz bir tartışmadır.	1, 4, 5, 7, 9, 10, 11, 14, 17, 18, 20, 23, 27, 30, 31, 35, 38, 39.
Ülkemize karşı yapılan yanlış ve taraflı bir hamledir.	25, 26, 29
Şimdiki durumu göz önüne alındığında çıkarılması doğrudur.	16, 34, 37, 40,
Kültürel mirasımıza yapılan bir saygısızlıktır.	2, 6, 13, 19, 24, 36, 37

SONUÇ VE ÖNERİLER

Geçmişte, insanlığın inşa ettiği bütün yapılar, mabetler, benimsedikleri gelenek ve görenekler, günümüz dünyasında turizm dâhil olmak üzere birçok alanda çekicilik unsuru haline gelmiştir. Anadolu, yüzyıllar boyunca çeşitli din ve kavimlere ev sahipliği yapmıştır. Bu açıdan bakıldığında Anadolu coğrafyasının inanç turizmi açısından yüksek potansiyele sahip olduğu söylenebilir.

Temmuz 2020' de Ayasofya'nın cami statüsüne alınması özellikle Rusya ve Yunanistan olmak üzere diğer Ortodoks Hristiyan devletlerin tepkisini çekmiştir. Hedges'e (2020) göre Türkiye'de yaşayan halkın büyük bir kısmı Ayasofya hakkında verilen kararın doğru olduğunu savunmuş ve desteklemiştir. Ancak Ayasofya'nın Dünya Kültür Mirası Listesinde bulunmasının verdiği sorumlulukların göz ardı edilmesi UNESCO Genel Sekreterliğinin dikkatini bu yöne çekmiştir. Bu süre içerisinde Türkiye Cumhuriyeti'nin savunması istenmiş ve Ayasofya'nın Dünya Kültür Mirası Listesinden çıkarılmasına yönelik baskılara başlanmıştır. UNESCO'ya göre Ayasofya'nın müze statüsünden çıkarılması, tarihi ve kültürel bir kıyım neden olabilecek bir karar iken, Ortodokslara göre Hristiyanların yok sayılması anlamına gelmektedir. Henüz Dünya Mirası Listesinden çıkarılma kararı uygulamaya geçmemiş olsa da UNESCO cephesinde ve Türkiye Milli Komisyonluğu arasında ciddi tartışmalar başlamıştır (UNESCO, 2023).

Katılımcıların verdiği cevaplara göre, Ayasofya'nın Dünya Kültür Mirası Listesinden çıkarılma düşüncesi yanlıştır ve taraflı bir karardır. UNESCO'nun Türkiye'nin iç işlerine karışma denemesi olduğu yönünde ileri sürülen cevaplar, kültürel mirasımızın bize ait olduğu, bizden başka herhangi bir devlete ya da kuruma mâl edilemeyeceği noktasına taşınmıştır. Bunun yanında Türkiye'deki siyasi iktidara muhalif katılımcılara göre UNESCO'nun bu hamlesi doğru ve yerindedir. Çünkü bu kişilere göre Ayasofya, siyasi getirim uğruna müze statüsünden çıkarılmıştır. Sonuç olarak katılımcıların çoğunluğu UNESCO'nun yanlış ve gereksiz bir tartışma başlattığının altını çizmiştir.

Araştırmanın diğer bölümlerinden elde edilen sonuçlara göre, inanç turizminde katılımcıların ziyaret niyetlerini etkileyen çekici güçlerin sırasıyla önceden ziyaret edenler, belgesel ve filmler, sosyal medya, internet siteleri, itici gücün ise merak etme duygusu olduğu ortaya çıkarılmıştır. Bununla birlikte, katılımcılar en fazla aile ve akrabalar, arkadaşlar ile seyahat etmektedir. İnanç turizminde katılımcıların en çok hangi iç motivasyon ile ziyaret gerçekleştirdiği incelendiğinde en fazla merak etme duygusu, iç huzuru aramak güdülere öne çıkmaktadır. Ardından sırasıyla Tanrı'ya yaklaşmak, kalpten inancıyla ilgili şeyleri anlamak, kutsal kitaplarda geçen yerleri görmek ve hacı olmak motivasyonları baskın gelmektedir.

Araştırmanın III' üncü bölümünden elde edilen sonuçlar II' nci bölüme göre daha fazla çeşitlilik göstermektedir. Katılımcıların Ayasofya ziyaretinden elde ettikleri en yüksek ziyaret deneyimleri müze statüsünde iken gerçekleşmiştir. Bununla birlikte yapı cami statüsüne alındıktan sonra kimi katılımcıların daha fazla deneyim elde ettikleri tespit edilmiştir. Bu durumda katılımcıların cevap verdiği esnada dini duygularının daha ağır bastığı söylenebilir. Ayrıca katılımcılar, Ayasofya cami statüsü aldıktan sonra, müze statüsüne göre içinin daha temiz ve bakımlı olduğunu belirtmiş iken, bunun tam tersi bir durum olarak, cami statüsünde daha fazla çevre kirliliğinin olduğu tespit edilmiştir. Ayasofya Cami, müze statüsünden çıkarılıp ücretsiz hale gelmesi ile birlikte, camiye ziyaret etmek için gelen yerli- yabancı kalabalık grupların meydana getirdiği yoğunluk katılımcıları da rahat etmektedir. Bu durum bireylerin motivasyonunu düşürerek ziyaretin verimsiz geçmesine, hatta başlamadan bitmesine yol açabilmektedir.

İnanç Turizminde Mekânsal Değişimin Ziyaret Deneyimine Etkisi: Ayasofya Cami Örneği adlı araştırmadan elde edilen sonuçlara göre şu öneriler verilebilir:

- Ayasofya Caminin çevre temizliğine önem verilmelidir. Kalabalık ziyaretçi kitlesinin oluşturabileceği çevre kirliliğine yönelik önlem alınmalı, gerektiği durumda ziyaretçi akışı kısa süreliğine kesilmelidir. Wilson'ın (2003) belirttiği üzere kültürel mirasların geleceğe güvenle aktarılması, çevre sürdürülebilirliği ile mümkün olmaktadır.
- Ayasofya'nın yalnızca Müslüman ya da Hristiyan toplumuna ait olmadığı unutulmamalıdır. İnanç turizmi kapsamında Ayasofya'yı ziyaret etmek için gelen turistlere hoşgörü ile yaklaşılmalı, gerekirse bu davranış yerel halk ve turistlere dikte edilmelidir. Higgins-Desbiolles' e (2021) göre inanç turizmi, kültür turizmi vd. alternatif turizm çeşitlerinin ekonomik ve sosyal kalkınmayı sağlayabilmesi, turist-yerel halk arasındaki çift yönlü ilişkiye bağlıdır.
- UNESCO ile karşılıklı bağlantı kesilmemelidir. Ayasofya Dünya Kültür Mirası Listesinde yer alan dünyadaki nadir, birden fazla kültürün ortak yapısıdır ve bu konumu göz ardı edilmemelidir. Bu durumda, Ayasofya'nın dünya üzerindeki statüsünün sarsılmaması için UNESCO ile görüşmeler ertelenmemelidir. UNESCO'nun başta Ayasofya ve Türkiye'deki tüm Somut Kültürel Miraslar hakkındaki önerileri, uyarıları dikkate alınmalı, verilen talimatlara uyulmalıdır.
- Kültürlerarası iletişimin mükemmel bir örneği olan Ayasofya ivedilikle turizme kazandırılmalıdır. Literatür bölümünde bahsedildiği üzere 2019 yılında yalnızca Ayasofya'yı ziyarete gelen turist sayısı göz önüne alınırsa, İstanbul üzerinden Türkiye'ye gelen turistlerin ülke ekonomisine yapacağı katkı inanılmaz düzeylerde olacaktır. Türkiye'nin günümüz ekonomisi düşünüldüğünde bu hamle ekonomiye can suyu verecektir. Choe ve Regan'ın (2020) yazdıkları makalede bahsettiği üzere, Güney Hindistan ve Tayland hükümetlerinin inanç turizmi odaklı uyguladığı ekonomik stratejiler sayesinde ulaşım vb. alt yapı sorunları çözülmüş, yerel halk düzeyinde ekonomik refah sağlanmaya başlamıştır.
- Ayasofya üzerinde siyasi ve teolojik bilgi kirliliğinin önüne geçebilmek adına, ilk yapılaş öyküsünden günümüze kadar süregelen Ayasofya tarihi ilkökul, ortaokul düzeyindeki öğrencilere, yerel halka ve turistlere sade ve yalın bir dil ile anlatılmalıdır. Tüt vd. (2022) çalışmalarında belirttiği gibi kültürel mirasların sürdürülebilirliğinin anahtarı eğitim-öğretimden de geçmektedir. Bu konuda başta Kültür ve Turizm Bakanlığı, İstanbul Valiliği ve İstanbul Büyükşehir Belediyesine büyük bir sorumluluk düşmektedir.
- Ayasofya'nın turist sayısını arttırmak için Sultanahmet Meydanında Bizans dönemi imgeleri kullanılarak tiyatrolar, ışık ve hologram gösterileri düzenlenebilir, sosyal medyada canlı yayın yapılabilir. Çılğınoğlu ve Helveci (2022) Kastamonu örneğinde yaptıkları araştırmada inanç turizmi destinasyonlarının çekiciliğinin arttırılabilmesi için sosyal medya ve basın yayın araçlarının kullanılmasının önemini ortaya çıkarmışlardır.
- Kültürel miras sürdürülebilirliği ekseninde, Gülsever ve Kaya'nın (2022) altını çizdiği üzere sosyal medyada bilinçli paylaşımlar yapılmalıdır. Söz konusu paylaşımlar yapılırken hashtag olarak bilinen başlık etiketinin ve açıklamaların yalın, siyasetten arınık ve gerçeği yansıtacak biçimde olması mekânların tanınırlık ve güncelliği açısından önem arz etmektedir.
- Ziyaretçilerin Ayasofya gezisinden elde edeceği deneyimi arttırmak için VR (Virtual Reality) gözlükler ile Sultanahmet Meydanı ve Ayasofya çevresinin Bizans, Osmanlı, Cumhuriyet dönemindeki görünüşleri kullanılabilir. Oncioiu ve Priescu'nun (2022) yaptığı araştırmanın sonucuna göre destinasyon imajı yaratma ve stratejik planlama bağlamında VR teknolojisinin kullanıldığı kimi bölgelerde turist sayısında ciddi artış sağlamıştır.

KAYNAKÇA

- Ágoston, G. (2021). *The Last Muslim Conquest: The Ottoman Empire and Its Wars in Europe*. Princeton University Press.
- Akkaya, A. K. & Şimşek Tolacı, S. (2021). *Somut ve Somut Olmayan Kültürel Miras Üzerine: Antalya Akseki Çukurköy*. Süleyman Demirel Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi, 0(52), 91-112.
- Akyıldız, N. A., Olgun, T. N. (2020). Somut Olmayan Kültürel Mirasın Anadolu'da Tarihi Yerleşimlerin Korunması ve Sürdürülebilirliği Bağlamında Değerlendirilmesi. *Milli Folklor*, 0(16) 234-243.
- Alfano, M. R., Baraldi, A. L., & Cantabene, C. (2023). Eppur si Muove: An Evaluation of Museum Policy Reform in Italy. *Journal of Cultural Economics*, 47(1), 97-131.
- Arıboğan, D.Ü. (2021). Bir Politik "Anamnenis" Örneği Olarak Ayasofya'nın İbadete Açılması Meselesi. *Journal of Economy Culture and Society*, 0(63), 39-53. <https://doi.org/10.26650/JECS2020-0089>
- Armaoğlu, F. (1998). İngiliz Belgelerinde İstanbul'un İşgali (16 Mart 1920). *BELLETTEN*, 62(234), 467-494.
- Başar, F. (2017). *Osmanlıların Fetihden Önceki İstanbul Kuşatmaları*. İstanbul Araştırmaları Enstitüsü Yayınları.
- Bayraktar, H. (2007). *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Urfa Sancağı (İdari, Sosyal ve Ekonomik Yapı)*. Fırat Üniversitesi Orta-Doğu Araştırmaları Merkezi.
- Belina, A. (2022). Semi-Structured Interviewing as a Tool for Understanding Informal Civil Society. *Voluntary Sector Review*, 0(0), 1-17.
- Benner, M. (2019). *From Overtourism to Sustainability: A Research Agenda for Qualitative Tourism Development in the Adriatic*. University Library of Munich.
- Besant, W. ve Palmer, E. H. (2022). *Jerusalem, the city of Herod and Saladin*. DigiCat.
- Beydilli, K. (2013). *Yeniçeriler ve Bir Yeniçerinin Hatıratı*. Yitik Hazine Yayınları, 2013.
- Bozkurt, G. (2003). Sevr'i Bilmek Lozan'ı Anlamak. *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, 0(19), 483-505.
- Brett-Crowther, M. (2011). The End of Byzantium. *International Journal of Environmental Studies*, 68(1), 137-139.
- Choe, J., & O' Regan, M. (2020). Faith Manifest: Spiritual and Mindfulness Tourism in Chiang Mai, Thailand. *Religions*, 11(4), 177.
- Carr, A. W. (2022). *Pilgrimage to Constantinople*. Cambridge University Press.
- Cormack, R. (2022). Ken Dark and Jan Kostenec, Hagia Sophia in Context. An Archaeological Re-examination of the Cathedral of Byzantine Constantinople. *Journal of Greek Archaeology*, (0)7, 508-509.
- Çekiç, C. E. (2022). İşgal İstanbul'unda Ayasofya'nın Statüsü Meselesi. *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 0(74), 401-408.
- Çılğınoğlu, H., Helveci, Ü. (2022). İnanç Turizminde Merkezler ve Bölge İnsanın Bu Merkezlerle Etkileşimi: Kastamonu Örneği. *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, 11(3), 1515-1542.
- Dirimtekin, F. (1960). *Osmanlı Devrinde Ayasofya*. İstanbul Ansiklopedisi.
- Ercan, Y. (1991). Osmanlı İmparatorluğu'nda Gayrimüslimlerin Ödedikleri Vergiler ve Bu Vergilerin Doğurduğu Sosyal Sonuçlar. *BELLETTEN*, 55(213), 371-392.
- Erdoğan, A. (2020). Osmanlı Arşiv Vesikaları Perspektifinden Anadolu Hisarı'nın Kullanımı ve Korunması. *2'nci Beykoz Sempozyum*. Beykoz Belediyesi, İstanbul.
- Garcia-Buades, M. E., Garcia-Sastre, M. A., & Alemany-Hormaeche, M. (2022). Effects of overtourism, local government, and tourist behavior on residents' perceptions in Alcúdia (Majorca, Spain). *Journal of Outdoor Recreation and Tourism*, 39(0), 100-499.
- Gülsever, K., Kaya, M. (2022). UNESCO Dünya Miras Listesinde Türkiye: Instagram Fotoğrafları Üzerine Bir Karma Yöntem Araştırması. *Journal of Humanities and Tourism Research*, 12(3), 509-520.

- Hassan, T., Carvache-Franco, M., Carvache-Franco, W., & Carvache-Franco, O. (2022). Segmentation of Religious Tourism by Motivations: A Study of the Pilgrimage to the City of Mecca. *Sustainability*, 14(13), 7861.
- Higgins-Desbiolles, F., Scheyvens, R. A., & Bhatia, B. (2022). Decolonising tourism and development: From Orphanage Tourism to Community Empowerment in Cambodia. *Journal of Sustainable Tourism*, 0(0), 1-21. <https://doi.org/10.1080/09669582.2022.2039678>
- İnalçık, H. (1992). *I. Bayezid*. Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi.
- Jimura T. (2011). The Impact of World Heritage Site Designation on Local Communities- A Case Study of Ogimachi, Japan. *Tour Management*, 32(2), 288-296.
- Kastritsis, D. J. (2022). *Ottoman Urbanism and Capital Cities Before the Conquest of Constantinople (1453)*. *Cities as Palimpsests?: Responses to Antiquity in Eastern Mediterranean Urbanism*. Oxbow Books.
- Kervankıran, İ. ve Eryılmaz, A.G. (2017). İnanç Turizmine Yönelik Ziyaretçi Algılarının Demografik Farklılıklar Açısından İncelenmesi: Konya Mevlâna Müzesi örneği. *Akademik Bakış Uluslararası Hakemli Sosyal Bilimler Dergisi*, 0(59), 276-296.
- Kolbutova, I. D. (2022). The Cosmic Symbolism of the Church and the Mystical Liturgy of the Logos in Inauguration Anthems of Hagia Sophia and the Mystagogia of Maximus the Confessor. *Eikón/Imago*, 11(1), 215-232.
- Lixinski, L., Tzevelekos, V. (2020). The Hagia Sophia, Secularism and International Cultural Heritage Law. *American Society of International Law Insights*, 24(25), 1.
- Naz, Y. (2021). Kolektif Hafızanın Derin Dehliz Mabedi: Ayasofya. *Stratejik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, (0)5 *Türk-Yunan İlişkileri Özel Sayısı*, 219-231.
- Niedźwiedź, A., Baraniecka-Olszewska, K. (2021). Religious Heritages as Spatial Phenomena: Constructions, Experiences, and Selections. *Anthropological Notebooks*, (3)27, 1-16.
- Oncioiu, I., ve Priescu, I. (2022). The Use of Virtual Reality in Tourism Destinations as a Tool to Develop Tourist Behavior Perspective. *Sustainability*, 14(7), 4191.
- Ortaylı, İ. (2006). *Son İmparatorluk Osmanlı*. Tımas Yayınları.
- Pomiankowski, J. (1990). *Osmanlı İmparatorluğu'nun Çöküşü*. (Kemal, T. Çev.) Kayihan Yayınevi.
- Ruslin, R., Mashuri, S., Rasak, M. S. A., Alhabsyi, F., & Syam, H. (2022). Semi-structured Interview: A methodological reflection on the development of a qualitative research instrument in educational studies. *IOSR Journal of Research & Method in Education (IOSR-JRME)*, 12(1), 22-29.
- Schibille, N. (2016). *Hagia Sophia and the Byzantine Aesthetic Experience*. Routledge.
- Schlumberger, G. (2005). *İstanbul Düştü*. (Hamdi, V. Çev.) Kaknüs Yayınları.
- Sojasi-Qeidari, H., Seyfi, S., Hall, C. M., Vo-Thanh, T., & Zaman, M. (2023). You wouldn't want to go There': What Drives the Stigmatization of a Destination? *Tourism Recreation Research*, 1-21. <https://doi.org/10.1080/02508281.2023.2175561>
- Şimşir, B. (1989). *İngiliz Belgeleriyle Sakarya'dan İzmir'e: 1921-1922*. Bilgi Yayınevi.
- Tsai, L. (2022). Factors That Influence Virtual Tourism Holistic Image: The Moderating Role of Sense of Presence. *Sustainability*, 14(1), 467.
- Tüt, K., Tuna, M. ve Aldoğan-Şenol, F. (2022). Turizm Ekseninde Somut Kültürel Mirasın Sürdürülebilirliğinin İncelenmesi. *Journal of Humanities and Tourism Research*, 12(4), 782-797.
- UNESCO. (2023). *UNESCO Statement on Hagia Sophia, Istanbul*. <https://whc.unesco.org/en/news/2156>. Erişim Tarihi: 26. 05. 2023.
- Weisbord, R. (2022). *New Developments in Fifteenth-Century Ottoman Trust Law and the Fate of the Hagia Sophia*. Jotwell: J. Things We Like.

İnanç Turizminde Mekânsal Değişimin Ziyaret Motivasyonuna Etkisi: Ayasofya Cami Örneği

Wilson, M. (2003). Corporate Sustainability: What is it and Where is does it Come From? *Ivey Business Journal*, 0(0), 1-2.

Witcher, T. R. (2022). Tent of the Heavens: The Hagia Sophia. *Civil Engineering Magazine Archive*, 92(1), 2-35.